

G. E. Moore érveléséről és bizonyításáról*

„A modern filozófusok gyakran tekintették [...] a bizonyíthatatlan tudást a szabály periférikus kivételeinek. Ez a megközelítés azonban [...] elhibázott: a bizonyíthatatlan tudás a *norma*.”

Michael Huemer (2005. 251)

Az alábbiakban elsősorban azt kívánom részlegesen bemutatni, hogy G. E. Moore filozófiájában milyen szerepe van a bizonyításnak és az érvelésnek, illetve hogy ő maga miként jellemzi ezeket a fogalmakat. Moore ugyanis elég kritikusnak tűnik az érvelés, illetve bizonyítás túlértékelésével szemben. Ebben a tekintetben pedig összeköthetjük ismeretelméleti, illetve ontológiai és etikai munkáit.

Egy ilyen jellemzés legalább két kihívással néz szembe. Az egyik, hogy Moore pályája során számtalanszor (maga számára is követhetetlenül) változtatta meg filozófiai nézeteit, az egyes írásaiban pedig a végérvényesség és a határozatlanság jellegzetes keveredésével találkozhatunk. A másik, hogy bizonyos kifejezéseket hol erősen technikai, hol meglehetősen laza értelemben használt. E nehézségek dacára azt remélem, hogy sikerül megmutatnom – a moore-i filozófia körvonalainak bizonytalansága ellenére is –, hogy az érvelés és a szigorú értelemben vett bizonyítás hatóköre Moore-nál korlátozások alá kerül.

Különös szerepet kap ebben az értelmezésben egyfelől a külvilág bizonyítása, másfelől a nyitott kérdés argumentum – hiszen Moore munkásságának talán legismertebb elemei, amelyek történetesen maguk is érvek, bizonyítások. Rámutatok azonban, hogy ezeknek az éveknek a státusa, bizonyítás volta tulajdonképpen megkérdőjelezhető, még Moore fogalmai szerint is. Az előbbit Moore maga sem tekintette bizonyításnak egyes műveiben, az utóbbi pedig – mint ezt igazolni szeretném – a későbbi kritikák alapján végeredményben olyanfajta ok-

* A jelen cikk a 2013. szeptember 20-án az ELTE BTK Filozófia Intézet és a Magyar Filozófiai Társaság *Intuíció, érvelés és etika* című évnyitó konferenciáján elhangzott, *A szkeptikus Moore* című előadásomon alapul. Köszönettel tartozom a konferencia szervezőinek, résztvevőinek, valamint írásom anonim bírálóinak.

fejtésnek tűnik, amelyet Moore nem tartott bizonyításnak, hanem összességében legalábbis a szigorú értelemben vett bizonyításra és cáfolatra alkalmatlannak vélt. Azt is hangsúlyozom, mintegy a szerző filozófiájának két oldalaként, hogy Moore a konszenzust tekintette az érvelés és bizonyítás sarokkövének – ez különösen az előbbi érvelés kapcsolatban szembeötlő; míg utóbbi érve, a nyitott kérdés argumentum lényegileg épít a kételkedésre.

Dolgozatom végén arra térek ki, hogy a moore-i *common sense* gondolkodás a leírtak fényében milyen mértékben mondható a szkepticizmus rokonának, és ezzel kapcsolatban azt a következtetést vonom le, hogy a két irányzat meglehetősen sok jellemzőn osztozik, ugyanakkor viszont különbséget jelent, hogy Moore-nál a tudásunk kiterjed a bizonyításon és a bizonyíthatóságon túlra.

I. A KÜLVILÁG BIZONYÍTÁSA

Moore szerint egy hitünk lehet bizonyos anélkül is, hogy bizonyítanánk vagy következtetéssel igazolnánk. Sőt ez a bizonyosság szerinte vitás kérdésekben is *döntő* erejű lehet. Aki e bizonyítatlan hiteinkre nézve is bizonyítást követel, vagy egy bizonyítási eljárás leírását, felmutatását – az Moore szerint túl megszűre megy. Tehát amikor Moore a külvilág bebizonyításában abból indul ki, hogy „Itt van egy kéz, és itt van egy másik” – ezt még csak meg sem próbálja bizonyítani. Azzal a Kantnak tulajdonított nézettel száll szembe, hogy amíg nem bizonyítottunk valamit, addig nem lehet tudás, hanem csak a puszta hit esete. „Tudhatok olyan dolgokat, amelyeket nem tudok bebizonyítani” – ítélt Moore a kantiánus felfogással szemben (Moore 1981b. 241).¹ Ugyanakkor, bár a bizonyítás lehet az adott helyzetben kivitelezhetetlen, ettől a megfellebbezhetetlen indokok még nem kizártak szerinte:

Kétségtelenül döntő okaim vannak arra az állításra, hogy most nem álmodom; döntő bizonyosságom van arra nézve, hogy ébren vagyok, de ez egészen más dolog, mint képesnek lenni bizonyítani is a dolgot. Nem tudom felsorolni az összes bizonyosságaimat, pedig legalább ezekre szükségem volna ahhoz, hogy bizonyítékot adhassak (Moore 1981b. 240).

¹ Felvethető a kérdés, hogy milyen viszonyban áll ez a tudás klasszikus (mostanra már kevésbé elfogadott) fogalmával, amely szerint tudni annyit, mint igazolt igaz hittel rendelkezni. Számomra jelenleg úgy tűnik, Moore elképzelése és a klasszikus felfogás közt nincs feltétlenül ellentét, az utóbbi igazolásfogalma ugyanis sokféle értelmezésre alkalmas. Mivel az igazolt hit nem feltétlenül szigorúan bizonyított, vagy más bizonyítékok által levezetett hiteket jelöl, így itt nincs szó belső feszültségről a bizonyítatlan, mégis igazolt, és tudásnak minősülő hit elképzelésében.

Moore számára a bizonyítékok sem állnak önmagukban, csak a konszenzus háttere előtt tekinthetünk valamit bizonyítéknak. „[A]z ilyenfajta bizonyítékokat *mindannyian állandóan következtetések abszolút döntő bizonyítékainak tekintjük* – bizonyos olyan kérdések végérvényes eldöntését szolgáló bizonyítéknak, amelyek felől korábban kétségben voltunk” – írja a külvilág bizonyítására irányuló, kezének felmutatásából kiinduló gondolatmenetéről (Moore 1981. 235 – kiemelés tőlem).

Korai főművében, a *Principia Ethicá*ban szintén arra hivatkozik, hogy a bizonyíték nem önmagában értelmezhető és önmagában áll meg, hanem az általános egyetértés lehet csak az alapja még a logika törvényeinek is.² Így a bizonyosság is az egyetértéstől függhet – akkor tekinthetünk valamit bizonyítottnak vagy bizonyosnak, ha ezt általában mindenki elfogadná.³ Ám úgy tűnik, Moore szerint számos bizonyítatlan meggyőződést is bizonyosnak szoktunk venni, így a bizonyosság ténylegesen nem függvénye a bizonyításnak. Amikor mondjuk egy radikális szkeptikus mindenre követeli a bizonyításunkat, illegitim lépést tesz. A *Principia Ethicá*ban ezt a következőképp foglalja össze Moore:

Álláspontom szerint majdnem mindig [...] a véleménykülönbségek, nem pedig a bizonyítás lehetetlensége az, ami miatt egy ilyen helyzetet elégtelennek tartunk. Hiszen valójában ki tudja bebizonyítani, hogy a bizonyítás az igazság záloga lenne? Mindannyian egyetértünk abban, hogy a logika törvényei igazak, és ennek megfelelően elfogadjuk azokat az eredményeket, amelyek a logika eszközei által bebizonyosodtak. Ám egy ilyen bizonyítás csakis azért lehet kielégítő, mert olyannyira egyetértünk abban mindannyian, hogy ez az igazság záloga. Ugyanakkor, a helyzet természete miatt mégsem vagyunk képesek bebizonyítani, hogy helyesen értünk-e egyet ebben ennire (Moore 1903/2000. 127–128).

Így tehát nem csupán egyes kijelentéseket mondhatunk a *common sense* elemeknek,⁴ de egyes érveléseket, bizonyításokat is tekinthetünk a józan ész tartalmainak. Az utóbbiak, pontosabban a döntően konkluzív érvek (bizonyítások)

² Csábító lenne Moore-t összekötni itt azzal „a szokásokat középpontba állító társas filozófiával”, amelyet Horkay Hörcher Ferenc (2008. 94) Hume-nál és Wittgensteinnél vél felfedezni, és amely szintén épít arra, hogy mit szokott mindenki elfogadni, illetve mi a közmegegyezés; vonatkoztatási pontja pedig a közösség. Bár hasonlóságok mindenképp megfigyelhetők, Moore azonban nem hatol mélyebben (a gyakorlati életen túl legalábbis) az általános egyetértés mögé a nyelv, a szokások, a társadalom és az emberi természet irányába (vö. Kelemen 1984. 95).

³ Amennyiben a konszenzus helyett a kontextualizmusra építenek (pl. Pritchard 2002), esetleg a fenomenális konzervatizmusra (pl. Huemer 2005. 115–116) vagy másra alapozzák a moore-i érvelést, annyiban a kortárs „(neo)moore-iánus” filozófusok és argumentumaik már tudatosan különböznek a *common sense*-re támaszkodó moore-i filozófiától.

⁴ Kelemen (1984. 88) E. D. Klemke értelmezését átvéve a következő kritériumait látja a *common sense* állításoknak, amelyek alapján megmondhatjuk, egy kijelentés ide tartozik-e, vagy sem: 1. az állítást egyetemesen elfogadjuk; 2. az állítás kényszerítő erővel bír; 3. tagadása

kritériumai Moore-nál *A külvilág bizonyítása* című cikkében – ahol is a konszenzusra tekintettel állapítja meg őket – a következők: először is a premisszának különböznie kell a konklúziótól, továbbá a premisszában közöltek *tudunk* kell, végül pedig a következtetésnek érvényesnek kell lennie, vagyis a kiinduló tétel(ek)ből valóban következnie kell a konklúzióknak (Moore 1981b. 233–234). A továbbiakban ezekre reflektálok röviden.

Moore szerint a külvilágot bizonyító érvelése teljesíti az első elvárást, vagyis premisszája nem azonos konklúziójával. Érdeemes kitérni rá, hogy míg a moore-i érvet többféleképp is össze lehet foglalni plauzibilisen, Moore szövegszerűen ehelyütt csupán egy nagyon egyszerű érvet közöl velünk. Talán az érv egyszerűsége is oka annak, hogy értelmezését tekintve nincs egyetértés: Moore az idealizmust kívánta csupán cáfolni vele, tehát azt a véleményt, hogy a külvilág nem létezik, vagy a szkeptikusnak (is) válaszol, aki nem feltétlenül tagadja a külső valóság létezését, tudásunkat róla azonban igen – továbbá hogy az előbbi álláspont cáfolható-e az utóbbi cáfolata nélkül.⁵

Duncan Pritchard (2002. 283) például az érvet így summázza – elsősorban a most tárgyalt Moore-cikkre hivatkozva:

P1. Tudom, hogy van két kezem.

P2. Tudom, hogy ha van két kezem, akkor lennie kell külvilágnak.⁶

K. Tudom, hogy létezik a külvilág.

James Pryor (2004. 349) pedig – szintén erre, *A külvilág bizonyítására* hivatkozva – az alábbi módon adja vissza az érvet:

P1. Itt van két kéz.

P2. Ha léteznek kezek, akkor van külvilág.

K. Van külvilág.

(akár elméleti vagy gyakorlati, illetve pragmatikus) következményeiben inkonzisztenciához vezet; 4. az állítás önevidens.

⁵ Anonim bírálóm arra hívta fel a figyelmemet, hogy Moore érve a szerző saját értelmezésében nem a külvilágról való tudásunkat illeti, nem ismeretelméleti érv, hanem metafizikai, azaz a külvilág létezésére vonatkozik. Ezzel kapcsolatban viszont Pritchard (2002) rámutat a szöveg többértelműségére, és az ellenkező értelmezést adó források felsorolását adja. Saját olvasatom szerint a következőket állíthatom. Míg Moore a cikkben a külvilág létezésének bizonyításáról értekezik, addig a cikk végén egyértelműen megállapítható, hogy Moore a szkeptikussal vitázik, aki elismerheti, hogy Moore érve formailag helyes (K. következik P.-ből, és különbözik is tőle), ám a premisszáit illetően tagadja, hogy Moore tudná azt, így szerinte az érv nem konkluzív. Viszont nem kerül szóba, hogy K.-t is tudná-e Moore, vagy sem: tehát hogy az érvelés átszármaztatja-e a tudást a premisszáról a konklúzióra is, és hogy ez szükséges-e az érv kielégítő voltához. Ugyanakkor nincs akadálya, hogy úgy értelmezzük Moore-t, mint aki itt is felteszi: „Egy valóban jó és konkluzív érv lehetővé teszi számunkra, hogy *tudjuk*, igaz a konklúziója” (Moore 1953b. 120).

⁶ Alternatív megfogalmazása szerint: „Tudom, hogy ha van két kezem, akkor van két »külső« tárgy a világban, így van külvilág.”

Ha viszont maradunk a Moore (1981b. 233) által írtaknál, a következő összegzést adhatjuk:

P. Itt van egy kéz, és itt van egy másik.

K. Létezik két emberi kéz.

Itt tehát, úgy tűnik, a szerző a további levezetést nem látja szükségesnek azt illetően, hogy a konklúzió implikálja külső tárgyak létezését (vö. Moore 1981b. 233–234). Külön megjegyzendő, hogy a moore-i premissza az előadás szituációjában Moore szavai szerint nem teljesen nyelvileg fejeződik ki, hanem „bizonyos mozdulatok és [...] szavak kombinációjával”, azaz hozzátartozik az is, amiről Moore ezt írja: „azzal fejeztem ki, hogy megmutattam a kezemet, bizonyos mozdulatokat tettem” (Moore 1981b. 234). Tehát a moore-i előadás szövege, illetve a fenti érv-rekapituláció, mivel a releváns mozdulatokat nem reprodukálhatják, nem tartalmazhatják Moore teljes érvelését sem. Ez pedig csak még nyilvánvalóbbá teszi, hogy a premissza nem azonos a konklúzióval, tehát az első kritérium nyilvánvalóan teljesül.

A másik két kritérium vizsgálatához érdemesebb egy másik, ezekkel kapcsolatban informatívabb Moore-szöveghez fordulni, a *Hume's Theory Examined* címűhöz.⁷ Ennek az érvelése közelebb áll a Pritchard és Pryor által kifejtett formához, és itt csupán a hátralévő két feltételt nevezi meg a szerző a konkluzív érv kritériumaként.⁸ „Egy valóban jó és konkluzív érv lehetővé teszi számunkra, hogy *tudjuk*, igaz a konklúziója” – írja (Moore 1953b. 120), és ehhez szükséges, hogy a következtetés következzen a premisszából, és az is, hogy (legalábbis egy-premisszás következtetés esetén) a premisszát alkotó kijelentést igaznak tudjuk. Ha az utóbbi feltétel nem teljesül, Moore szerint ez is meggátolja, hogy a következtetéssel igazolt konklúziót tudjuk, ugyanis a tudásunk legfeljebb olyan mértékben állítható a konklúzióról, amennyire a premissza tudásunk része.

Moore (1953b. 119–120) ebben a cikkben a következőképp érvel:

⁷ A második kritérium teljesülésével kapcsolatban Moore az előzőleg tárgyalt cikkben kijelenti, hogy képtelenség az a felvetés, miszerint nem tudott a két kéz jelenlétéről. A harmadik kritérium teljesülését, vagyis azt, hogy a premisszából következett a konklúzió, a következő, rá jellemző módon szögezi le az előző érv megismétlésével: „Ez ugyanolyan biztos, mint az, hogy ha most van itt egy kéz, és itt egy másik, akkor ebből következik, hogy most két kéz létezik.” (Moore 1981b. 235)

⁸ Feltéve, hogy a szerző mindkét helyen ugyanarról kíván beszélni, tehát a kielégítő és technikai értelemben vett bizonyításról, úgy fogalmazhatunk, hogy a fenti cikk szerint önevidens kijelentésekkel (amelyek bizonyítékok önmaguk mellett) nem bizonyíthatjuk saját magukat, ha azonban – mint ahogy ez az utóbbi helyen történik – elhagyjuk az első követelményt, miszerint a premisszának és a konklúzióknak különböznie kell, ez lehetővé válik. Moore érvényes álláspontjának itt az előzőt tekintem.

- P1. Tudom, hogy ez a ceruza létezik.
P2. Nem tudhatnám, hogy ez a ceruza létezik, ha Hume két elve igaz lenne.⁹
K. Hume elvei közül legalább az egyik hamis.

Moore hume-iánus ellenfele nyilvánvalóan így okoskodik:

- P1. Hume elvei igazak.
P2. Ha Hume elvei igazak, nem tudhatom, hogy létezik-e ez a ceruza.
K. Nem tudhatom, hogy létezik-e ez a ceruza.

Mármost következnek-e Moore konklúziója a nevezett premisszákból? Azaz: teljesül-e a korábban másodikként megnevezett kritériuma a konkluzív érvelésnek? A hangsúlyos itt az, hogy Moore érvének következtetése *ugyanannyira* következménye a premisszáinak, mint amennyire az ellentétes érv premisszáiból következik annak konklúziója. A hume-iánusok pedig elismerik az utóbbi érvet, ezért el kell ismerniük, hogy a moore-i érv is megfelel ennek a követelménynek. Így mindkét érv legalábbis *egyformán* jól teljesít a konkluzív érvelés Moore által megjelölt második feltétele szempontjából. De hogy állnak a harmadikat tekintve? Melyik érv premisszájáról mondhatjuk el, hogy tudjuk, sőt, hogy – mint Moore mondja – „abszolúte tudjuk”?

Moore itt két lehetőséget jelöl meg arra, ahogy tudhatunk valamit. Az egyik, hogy a kijelentés egy konkluzív érvelés következménye. Moore állítása szerint „egyes filozófusok, úgy tűnik, ezt gondolták az egyetlen módnak, ahogy egy kijelentés igazságát megtudhatjuk” (Moore 1953b. 122). A konkluzív érvelésnek azonban, mint láttuk, épp a szóban forgó harmadik feltétele az, hogy *tudjuk* a premisszáját, illetve premisszáit. Ha csak így tudhatnánk meg valamit, mint ahogy a kantianus nézet állítja, az Moore-nál tehát egyenlő lenne a tudás lehetetlenségével: ha csak konkluzív érv által tudhatunk meg valamit, akkor az érv premisszáját is csak konkluzív érv által tudhattuk meg, és ez egy végtelenbe menő érvsort feltételezne. Moore szerint kell lennie egy végső talapatnak: ez lesz nála itt a közvetlen tudás.

A közvetlen tudás kijelentésekre vonatkozik, és akkor is fennállhat, ha ezt a kijelentést nem más kijelentések tudásából kifolyólag tudjuk. (A közvetlenül tudott kijelentések köre – már ha segítségül hívhatjuk itt Moore egy má-

⁹ Az a két elv, amelyet Moore ebben a cikkben „Hume elveinek” nevez, egyszerűsítve a következők: egyrészt senki sem tudhat semmilyen tárgy létezéséről, amit nem közvetlenül fogott fel, hacsak nem fogott fel közvetlenül másvalamit, ami ennek a tárgynak a jele; másrészt senki sem tudhatja, hogy egy tárgy másvalaminek a jele, hacsak nem érzékelt ezekhez hasonló tárgyak általános együttjárását. Moore állítása szerint nyugodtan tulajdoníthatjuk ezeket az elveket Hume-nak, ugyanakkor a hangsúly nem azon van, hogy Hume valóban vallotta-e őket, hanem hogy számos filozófus támaszkodott ezekre. (Hume elveinek kifejtését lásd Moore 1953a; a skót filozófust összetettebben vizsgálja Moore 1922.)

sik írását – „nyilvánvalóan” nem azonos a józan észen alapuló állítások körével (Moore 1981a. 85), ám ettől még egy tudott kijelentés tartozhat mindkettőhöz.) Ha egy igaz kijelentést közvetlenül felfogva hisszük azt, közvetlen tudás van a birtokunkban.¹⁰ Moore állítása szerint azonban bizonyos, hogy ő tudja annak a kijelentésnek az igazságát, miszerint ez a ceruza létezik, és ennek a tudásnak a megléte bizonyosabb, mint bármely premissza, amelynek segítségével cáfolhatnánk ezt, sőt bárminél, amivel alátámaszthatnánk ezt a kijelentést (Moore 1953b. 125). Tehát Moore úgy véli, kellőképp erős érvet szolgáltatott Hume elveinek hamisságára. Ehhez pedig hozzáteszi: bár egy másik érv lehet sokkal *meggyőzőbb* az övénél – akár az ő konklúziója mellett, akár ellene szól is –, *erősebb* azonban nem (Moore 1953b. 126).

A külvilág létezését bizonyító cikkében is oda konkludál, hogy érvelése megfelel a konkluzivitás kritériumainak, és odáig megy, hogy azt állítsa: „lehetetlen bármiről ennél jobb vagy pontosabb bizonyítékot adni” (Moore 1981b. 233). Ám egy másik, ismét csak Hume-ról szóló szövegében ennél sokkal visszafogottabb álláspontra helyezkedik. Ezúttal azt írja, hogy „egy bizonyos, szigorú értelemben” a hume-iánus álláspontot lehetetlen cáfolni, illetve tévességét bizonyítani (Moore 1922. 159–160). Bármely érv ugyanis, amit felhozunk ellene, a *petitio principii*vel él: előfeltételezi, amit bizonyítani kíván – más szóval: olyasmire épít, aminek a vitapartner az alátámasztását követeli. Ez a hume-i elvek kritikájára ugyanúgy igaz, mint a külvilág létezésének felmutatására. Az érvelőnek fel kell tételeznie, hogy tud egy bizonyos külső tárgyról, és ezzel már bizonyítottnak vesz egy kérdéses kijelentést. És – érdekes módon – bár az érv elkövet olyasmit, amit szokásosan érvelési hibának tekintünk, Moore mégis érvényesnek mondja azt, belátva, hogy a szkeptikus az érv ellenére önmagában teljesen konzisztensen fenntarthatja álláspontját, tagadva, amit előfeltételeztünk.¹¹ Bár érvényes érv és tudás van a birtokunkban, a „szigorú értelemben” vett teljes értékű bizonyítás mégis kizárt.¹²

Úgy tűnik, ez szerinte mind a filozófiában, mind a filozófián kívül igaz: mindkettő területén érvényes mindaz, amit a *common sense* érvelésről elmondhatunk, érvényesek ennek a „törvényei” az érvekre nézve – épp ezért használhat Moore ilyen jellegű érveket a filozófiában (*pace* kontextualista neo-moore-ianizmus). Ugyanakkor a filozófia helyzete mégis sokkal kevésbé kielégítő, mint a „hétköznapi” érvelések kontextusa: a filozófiában (és nem kevésbé az etikában) ugyanis az egyetértés hiánya uralkodik (Moore 1993/2000. 128). Ez pedig azért lehetsé-

¹⁰ Moore itt kifejtett elméletének értelmében Hume elvei hamisak, hiszen nemcsak tárgyakat foghatunk fel közvetlenül, hanem proposíciókat is, így nincs szükség egy tárgy létezésének vagy jelének közvetlen érzékelésére ahhoz, hogy tudjuk annak létezését.

¹¹ Hogy ez a „hiba” mikor és mennyiben problematikus vagy problémamentes, arról lásd pl. Pryor 2004.

¹² Ez persze messze van attól, hogy a fent írtakat hatálytalanítsa; a szkeptikus érve korántsem kevésbé problémás, mint Moore anti-szkeptikus érve.

ges – hangzik a *common sense* felfogás egyik gyakran ismételt toposza –, mert a filozófusok aligha ügyelnek arra, hogy mi az, amit általában mindenki elfogad, és amit – minimum a filozófiai írásaikon kívül – még ők is osztanak. Számos kérdésben azonban a *common sense* nem feltétlenül foglal állást, csak a filozófusok (illetve az egyes személyek), és ezekben az esetekben marad a disszenzus. Ilyen annak a kérdése is, hogy van-e a tárgyakkal olyan osztálya, amely egy nem etikai jellemzővel is megragadható, és amelyről elmondhatjuk, hogy csakis az ebbe tartozó tárgyak jók önmagukban.

II. A NYITOTT KÉRDÉS ÉRV

Moore a *Principia Ethica*-ban szintén ír arról, hogy egy állítás bizonyítása, illetve cáfolata lehetetlen. Ám – teszi hozzá – ha a vitapartnerünket rávezethetjük arra, hogy a mi nézetünk összhangban áll egy olyan hitével, amivel eredeti pozíciója ellentétes (tehát vélekedései inkonzisztensek), mégis meggyőzhetjük. Miről van itt szó? Arról a kérdésről, hogy mely dolgok jók kizárólag, például hogy csupán az élvezetes dolgok jók-e? Moore szerint ilyenkor is „[f]el lehet sorakoztatni olyan megfontolásokat, amelyek az értelmet képessé teszik rá, hogy eldöntse, szentesíti-e vagy nem a tanítást”.¹³ Ez a megállapítás Mill *A haszonelvűségről* szóló traktátusából származik, és bár Moore nem folytatja az idézetet, Millnél így zárul a mondat: „ez egyenértékű a bizonyítással”. Moore ezzel egyet tudna érteni, mégpedig pontosan annyiban, hogy az ilyen megfontolások azért lehetnek „egyenértékűek” a szigorú értelemben vett, közvetlen bizonyításokkal, mert – mint megállapítottuk – ezek is az áhított egyetértéshez vezethetnek (Moore 1903/2000. 127).

A következőkben *egyfelől* azt helyezem előtérbe, hogy a kétely lényegi szerepet játszik az érven, alapállása kételkedő. *Másfelől* arra kívánok rámutatni, hogy Moore híres nyitott kérdés érve sem lehet közvetlen bizonyítás: *végő* eredménye ilyen „megfontolásokon” nyugszik, és ezáltal az arról szóló intuíciókon, hogy mely tényállások jók. És mivel Moore meghatározása szerint az intuíciók igazsága sem nem cáfolható, sem nem bizonyítható (Moore 1903/2000. 36), a nyitott kérdés érv tulajdonképpeni konklúziója sem az.¹⁴

Mi is maga a nyitott kérdés a nyitott kérdés érven? Moore szövegének bizonyos homályosságai, illetve az, hogy az érv elnevezése (amely elnevezéssel Moore nem élt) egy egészen konkrét levezetésre látszik utalni, olyan körülmények, amelyek miatt ez a kérdés maga is nyitottnak tűnhet. Azt tekintjük nyitott kérdésnek, hogy egy bizonyos tulajdonság jó-e („Jó-e x ?”), vagy azt, hogy

¹³ Mill 1980. 230. Idézi: Moore 1903/2000. 126.

¹⁴ Ennek itt rövid összefoglalására szorítokozom, a részletesebb kifejtéshez és az argumentum különböző verzióihoz, valamint értelmezéseihez lásd Paár 2012.

egy bizonyos tulajdonsággal rendelkező tárgy jó-e („Jó-e az, ami x ?”)? Miközben Moore szövegében egy harmadik lehetőséget is megláthatunk („Jó-e az, hogy valami x ”, vagyis „Jó-e az a tény,¹⁵ hogy ez és ez x ?”). Itt Charles Pigdenre támaszkodva (vö. Pigden 2007. 205), illetve a kifejtés megkönnyítése érdekében a második lehetőségnél maradok. Tehát a nyitott kérdésünk ez lesz: jó-e az, ami x ? Avagy: jók-e az x tárgyak? Az „ x ” itt olyan tulajdonságot jelöl meg, amelyet a filozófusok be szoktak helyettesíteni a jóval, így lehet az „élvezet”, a „kívánság tárgya”, vagy az, hogy „kívánjuk kívánni” – tehát az „ x ” egy nem etikai (vagyis, az elterjedt metaetikai terminológiával élve: naturális, természeti) tulajdonság helyett áll.

Hogy egészen egyértelművé váljon itt a kételkedés szerepe, az érvet a lehetséges más rekonstrukciók helyett Descartes dualizmus melletti, a kétségbevonhatatlanságból vett érvnek mintájára építem fel. Ennek Tózsér János-féle rekonstrukcióját alapul véve (vö. Tózsér 2008. 18):

P1. Értelmesen tudok kételkedni abban, hogy van testem.

P2. Nem tudok értelmesen kételkedni abban, hogy én magam létezem.

A következő premissza rejtett, és Leibniz törvényét fejezi ki:

P3. Ha $a = b$, akkor a -nak és b -nek valamennyi tulajdonságában meg kell egyeznie.

A karteziánus konklúzió pedig:

K. Nem vagyok azonos a testemmel.

Melyik is az a tulajdonság, amiben én különbözöm a testemtől? Az, hogy tudok-e kételkedni létezésében. Vagyis a következőképp is fogalmazhatunk: mivel saját magam és a testem különbözik azt illetően, hogy tudok-e kételkedni a létezésében, így nem lehetnek azonosak egymással.

Moore azt írja a *Principia Ethicá*ban: „igaz lehet, hogy mindig jó is az, amit kívánunk kívánni, de talán ennek az ellenkezője is igaz lehet. De nagyon is kétséges, hogy így van-e, és ez a puszta tény, hogy nagyon jól értjük, mit is jelent kétségbe vonni ezt, világosan mutatja, hogy két különböző fogalommal van dolgunk” (Moore 1903/1981. 74). Tehát a kételkedés érthetősége, értelmessége látszik itt is a kiindulópontnak, és hogy az előző struktúrára hozzuk a nehézségek egyértelműsítése végett az érvnek azt a változatát, amely a tulajdonságokra vonatkozik,¹⁶ így szerkeszthetjük azt újra:

¹⁵ Vájtfüléknek: organikus egész.

¹⁶ Az érvet átfogalmazhatjuk úgy, hogy ne tulajdonságokról, hanem tárgyakról, ideákról, fogalmakról vagy kifejezésekről szóljon. (Lásd a 14. lábjegyzetet.)

P1. Értelmesen tudok kételkedni abban, hogy ez a tárgy jó.

Ezt mutatja az is, hogy értelmesnek, indokoltnak tűnhet a jó voltát tudakoló kérdésem, amely a kérdés pillanatában nem válaszolódik meg azonnal, mintegy egyértelműen – tehát nyitott. Plauzibilisen el tudom gondolni, hogy a szóban forgó tárgy nem is jó. A tárgyunkról azonban tudjuk, hogy rendelkezik az x tulajdonsággal, erre rákérdezni nem szükséges, hiszen:

P2. A kikötés szerint ez a tárgy rendelkezik x tulajdonsággal.

Az érv befejezése pedig:

P3. Ha két tulajdonság azonos, akkor minden jellemzőjük is azonos.

K. A jó nem azonos x -szel.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg az egyik tulajdonság megléte bizonyos egy tárgy esetében, a másik tulajdonságé kétséges, tehát a tulajdonságok jellemzői nem azonosak, így látszólag maguk sem lehetnek azonosak.

Az érv a Tőzsér által Descartes-nak tulajdonított okfejtéshez hasonló nehézségeket vet fel. Az egyik gyakran felhozott probléma a szintetikus azonosságok lehetségesége. Lehetségesnek tűnik ugyanis, hogy miközben a „jó” és az „ x ” (pl. az „élvezet”) nem felcserélhetőek és nem jelentik ugyanazt, tehát nem minden jellemzőjük azonos, mégis ugyanarra a tulajdonságra referáljanak. Ez alapján a nyitott kérdés érv inkonkluzív.¹⁷ Egy másik probléma a kripkei szemantikából következik. Ebben, ha egy kifejezés extenziója (vagyis azon tárgyak köre, amelyekre illik) minden lehetséges világban azonos, akkor az intenzió is az, tehát az érv – mivel a jó intenziójáról kívánja beláttatni, hogy nem azonos x intenziójával – irrelevánsá válik. Emellett Bács Gábor (2003) érvelt hatásosan, kimutatva, hogy ha a nyitott kérdésre („jó-e az, ami x ?”) minden lehetséges világban igenlő lenne a válasz, akkor vajmi keveset számítana, hogy a kérdés számunkra nyitott. Ugyanígy nyitott lehetne az a kérdés is számunkra, hogy a hó azonos-e a kine-

¹⁷ Ezzel analóg nehézség, amit egyik bírálom felvetett, és amelyről Tőzsér is megemlékezik az idézett helyen: a „kételkedik” propozicionális attitűd intenzionális kontextust teremt, ebben azonban nem feltétlenül cserélhetőek meg az egyazon tárgyra referáló nevek a kijelentés igazságértékének megőrzésével. A Leibniz-törvény csakis extenzionális kontextusban érvényes. Tőzsér példájával élve ugyanilyen jó érv lenne a következő is: „Nem kételkedem abban, hogy George Orwell írta az *1984*-et. Abban viszont kételkedem, hogy Eric Blair írta ezt a regényt. Tehát Orwell és Blair nem azonosak.” Amint azonban később rámutatok, értelmezésem szerint ez a bemutatott moore-i érv valóban nem konkluzív, nem teljes, ugyanakkor arra elegendő, hogy rámutasson: az alany tudása alapján, figyelembe véve azt, ameddig az ő ismeretei terjednek, a két tárgy akár különbözhet is. (Amennyiben pedig nem tárgyakra vonatkozóan, hanem a fogalmakra nézve alkotjuk újra az érvet, a probléma kevésbé élesen jelentkezik.) Ennek a részleges okfejtésnek a kiegészítésére térek ki a továbbiakban.

tikus energiával – azonosságuk mégis fennállna, még hozzá minden egyes világban. Így a nyitott kérdés érv – Bácsnál – teljesen irrelevánssá válik.

Az érv számomra azonban mégis megmenthetőnek tűnik – legalábbis részben. Először is azt kell megállapítanunk, hogy bár talán a jó referenciáját és intenzióját nem különböztethetjük meg vele egyértelműen a különböző x -ektől, ha a nyitott kérdés nem lenne számunkra nyitott, és rögtön igenlően válaszolnánk meg, semmiképp sem vezetne út tovább ahhoz az eshetőséghez, hogy a jó és az x esetleg elválhatnak egymástól. A nyitott kérdés érv *az első lépésnek* tűnik ahhoz, hogy egy ilyen lehetőség felmerülhessen. Így rávezetheti azt, aki úgy gondolja, a jó azonos (vagy akár azonos is lehetne) egy x nem etikai tulajdonsággal, arra, hogy a két tulajdonság akár el is válhatna, amennyire legalábbis ő látja – és amennyiben ez ténylegesen megtörténik, a jónak és az x -nek nem lehet azonos az intenziója, illetve a referenciája.

Ez alapján a nyitott kérdés érv, ahhoz, hogy elvezessen jó és x reális különbözőségéhez, kiegészítésre szorul.¹⁸ Elfogadva azt a moore-i feltételezést, hogy valami jó voltárról az intuíciónk adhatnak csak tájékoztatást (még ha tévest is), azt kell megvizsgálnunk következő lépésként, hogy vannak-e olyan lehetséges esetek, illetőleg olyan lehetséges világok, amikor a jó intuíciónk szerint nem jár együtt x -szel. Számomra úgy tűnik, Moore legalábbis szolgált ennek eldöntéséhez támpontokkal, még ha – mint ez az intuíciók természetéből nála következik – teljes értékű bizonyításokkal nem is.¹⁹

Ezeket a támpontokat izolációs módszere adja, illetve az ehhez kapcsolódó gondolatkísérletek. Ez a módszer egyszerűen abból áll, hogy el kell képzelnünk és a jó szempontjából össze kell vetnünk olyan világokat, amelyekben vagy nincs jelen az a nem etikai tulajdonság, amelyről valaki azt állítja, számára

¹⁸ A nyitott kérdés érv felfogható tágabb értelemben, mintegy érvcsaládként, illetve elgondolhatósági érvek családjaként is (vö. Paár 2012. 109; Pigden 2007. 256). Ebben az értelemben az alábbi kiegészítés nem lép ki a nyitott kérdés argumentumon túlra, ám a *Principia Ethica* I. fejezetében szereplő, és a Moore által vélhetőleg az antinaturalista tézise további kiegészítésre nem szoruló alátámasztásának tekintett argumentum(ok)hoz képest már egy újabb elem.

¹⁹ Jóllehet az intuíció Moore szerint indokul szolgálhat arra, hogy egy propozíciót miért tartok igaznak, abban az értelemben azonban nem lehet indok, hogy azt is mutatná, miért ne lenne a kijelentés hamis (vö. 1903/2000. 34, 112). Az intuíciók nála önevidens propozíciók, amelyeket – a szöveg legalábbis erre utal – közvetlenül beláthatunk, de amelyeknek igazsága – vélhetően mivel olyannyira függetlenek minden más kijelentés igazságától – semmi másból nem vezethető le, legföljebb az intuícióból magából (uo. 193–194). Abban a tekintetben, hogy az intuíció mellett önmaga a legjobb bizonyíték (azaz önevidens), hasonló a józan ész hitéhez. Moore ugyanis azt írja, hogy az utóbbi kategóriába eső meggyőződéseivel kapcsolatban hamisságuk ellen jobb érvet nem tud felhozni, mint hogy ezek „valójában mind igazak” (Moore 1981a. 82). Ettől a hasonlóságtól persze a két fogalom még nem esik egybe (vö. a *common sense* állítások ismertetőjegyeiről fent írtakat, valamint Kelemen 1984. 48), ám semmi sem látszik kizárni, hogy egyes intuíciók a közvetlen tudás, illetve a józan ész elemei legyenek.

felcserélhetőnek tűnik a jóval, vagy pedig összehasonlíthatunk olyan eseteket, amikor ez a tulajdonság jelen van, de kiegészül különböző más tényezőkkel is.

Valószínűleg Moore legszemléletesebb példája egy bizonyos teszt azok közül, amit a „csakis az élvezet a jó” (vagyis: az élvezet mindig jó és a jó mindig az élvezettel jár együtt) elv cáfolatára hozott fel, még ha ez nem is épp a lehető legmeggyőzőbb gondolatkísérlet. Itt Moore elképzeli egy végtelenül lenyűgöző szépségű világot, amelyben nincs tudat (tehát élvezet sem lehet), és egy végtelenül csúnya világot, amelyben szintén nincs jelen tudat (így sem élvezet, sem fájdalom nem lehet benne). Az első, gyönyörű világot annak ellenére, hogy nincs jelen benne élvezet, Moore hajlik jobbnak tekinteni: szerinte több jót találhatunk benne, mint a második világban (Moore 1903/2000. 135). Ebből ki-világlik számára (illetve a vele egyetértők számára), hogy a jó mértéke nem függ az élvezet mértékétől, és nem is korrelál vele. Tehát a kettő nem lehet azonos, nem behelyettesíthetőek.

Hogy egy másik, bizonyára plauzibilisebb példát is szemügyre vehessünk, idézzük fel Moore Platón *Philébosz*ából vett érvét (Moore 1903/2000. 139–140), amely ismét csak a hedonizmus „csak az élvezet a jó” elve ellen irányul. Még ha életünket a legnagyobb élvezetek töltik is ki, nem lehetséges-e, hogy ennél jobb legyen a helyzetünk? Ahogy Szókratész rávezet minket, beláthatjuk, bizonyára az élvezeten kívül még észre, emlékezetre, igaz vélekedésre, illetve tudásra ekkor is szükségünk lenne – ezek nélkül még csak azzal sem lennénk tisztában, hogy gyönyörben van-e (vagy volt-e) épp részünk, vagy sem. A felsorolt tényezők ez alapján mindenképp növelik a jó mértékét, így az élvezetet nem tekinthetjük az egyetlen, kizárólagos jónak.

A rehabilitált és kiegészített nyitott kérdés érvnek is megvannak azonban a nehézségei. Előfordulhatnak éppenséggel ugyanis olyanok (filozófusok, gondolkodók, olvasók), akik számára a nyitott kérdés nem tűnik nyitottnak minden esetben. Frankena (1981) alapján például R. B. Perry olyan filozófus volt, aki maradéktalanul megkülönböztethetetlennek látta a „kívánság tárgyának lenni” természeti tulajdonságot a jótól. Ez elvezethet minket a nyitott kérdés érv Pigden által nyújtott valószínűségi újragondolásához, amely alapján minél több kompetens nyelvhasználó ért egyet az eredményével, helyállósága annál valószínűbb (Pigden 2007. 252–253).

Az érv így már két szempontból is valószínűségi. Az egyik szempont az, amit Pigden írt le, hogy vajon hány kompetens nyelvhasználó véli ugyanazt, amit Moore a nyitott kérdéssel kapcsolatban, és – tehetjük hozzá a fentiek alapján – közülük hány ember intuíciója súgja úgy, hogy bizonyos lehetséges világokban a jó elválik x -től. A másik szempont az, hogy az x helyére, vagyis a jóval felcserélhetőnek gondolt nem etikai tulajdonságokra, adódhatnak újabb javaslatok, így nem zárhatjuk ki azt az eshetőséget, hogy nem gondoltuk végig mindegyiket. Moore azt írja, hogy a nyitott kérdést *minden* jelöltről külön-külön feltéve és átgondolva juthatunk el *talán* annak felismeréséhez, hogy a jó különbözik

bármely x -ről („ha ezt a kísérletet lépésről lépésre minden definícióval elvégzi, talán már elég tapasztalata lesz annak felismeréséhez, hogy minden esetben valamely egyedülálló tárgyra gondol” – így Moore 1903/1981. 74). Illetve az itteni kiegészítéseket hozzátéve ehhez, még az is szükséges lenne, hogy az izolációs módszerrel megvizsgáljuk, valóban elválík-e x -től a jó intuícióink szerint valamely lehetséges világokban.

Ha ez az értelmezés helyes, és Moore-t a szokásos módon úgy interpretáljuk, hogy a jó bármely nem etikai tulajdonsággal történő azonosíthatatlansága mellett nála a nyitott kérdés érv a legfőbb, úgy azt az eredményt kaptuk, hogy felfogásával ellentétben ez a tézis nem bizonyítható szigorúan és közvetlenül, csak közvetett, lazán tekintett bizonyításokkal, amelyekről e szakasz elején már szó volt. Tehát a jó nem etikai fogalmakkal történő azonosítása ellen nincsenek kéznél végérvényes cáfolataink, csakis rávezető megfontolásokkal élhetünk, a vitapartnerek intuícióira ráutalva, amelyek itt sem nem cáfolható, sem nem bizonyítható ítéletek. Bár Moore maga nem így vélte, az érv fent ismertetett kritikákkal való ütköztetése és rehabilitálása után mégis úgy tűnik, arra kell jutnunk, hogy a jó természete is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyekről ő maga így írt: „A filozófiai kérdések olyan nehezek, a bennük felmerülő problémák olyan összetettek, hogy senki sem számíthat [...] többre egy igencsak korlátozott helyeslésnél” (Moore 1903/2000. 128).

III. MOORE SZKEPTIKUSSÁGA

„Patetikusan szólva, megtalálta azt az arkhimédészi pontot, ahonnan szkepticizmus és dogmatizmus ősrégi vitája kibillenthető, ahonnan nézve mindkét hagyományos megközelítésmód jogosulatlanok, mi több, értelmetlennek bizonyul” – írta G. E. Moore-ról Lónyai Mária (1981. 431). Miközben Moore álláspontját bizonyos értelemben dogmatikusként is szokás interpretálni, fentebb mégis meg kívántam mutatni azt az aspektusát gondolkodásának, amely inkább a szkepticizmushoz közelít, mivel úgy vélem, filozófiájának mindkét oldalát szükséges hangsúlyozni: hasonlóságát a szkepticizmushoz, és a köztük meglévő – talán nem is olyan nagy, mégis döntő jelentőségű – különbséget.²⁰

Moore különböző műveiben legalábbis sokban egyetérteni látszik a szkeptikusokkal. Ilyen volt az a kérdés, hogy rendelkezhetünk-e *tulajdonképpen* bizonyítással a külvilág létét illetően (mint láttuk, Moore legalább egy művében nemleges választ adott erre a kérdésre), illetve hogy – mint azt Moore számos alkalommal elismerni látszik – a külvilág létezése mellett szóló legerősebb érvek *premisszái* valójában bizonyíthatatlanok.

²⁰ Moore normatív etikája is magán hordozza bizonyos fokon a szkepticizmus és a józan ész felfogás jegyeit, erről azonban külön tanulmányban lehetne megemlékezni.

Továbbá az etikában a legnagyobb szerepet nála a bizonyíthatatlan és a cáfolhatatlan ítéletek (intuíciók) kapják, és amint láttuk, ha a kortárs szemantika tükrében vizsgáljuk filozófiáját, azt vehetjük észre, hogy valójában még az a bizonyítása is csupán ezekre az intuíciókra támaszkodik, amelyet ő perdöntőnek vélt – és amelyben különös jelentőséget kapott az újra és újra felmerülő kételkedés.

Ez alapján úgy vélem, igaza van Hüseyin Batuhannak (1971. 36), amikor azt írja, Moore szinte a végsőkig elkíséri a szkeptikust érvelésében.²¹ Batuhan ráadásul úgy véli, Moore egyetért a szkeptikussal abban is, hogy a bizonyítékunk a közvetlenül felfogott valóságot meghaladóan logikailag nem elégséges az azon túllépő valóságról való tudásunkhoz: amikor ezen a határon túl kívánunk lépni az előbbi segítségével, mindig egy *logikai szakadék* áll előttünk.

Mindazonáltal – és gondolkodása itt látszik elválni a szkeptikusétól – Moore hajlandó lemondani arról a nézetről, hogy a bizonyításoknak mindent eldöntő szerepe lenne. Ezzel szemben, már ha szabad így fogalmazni, szkeptikusabb a szkeptikusnál. A szkeptikus érvek rávezethetnek arra, hogy legalapvetőbb ontológiai nézeteink (a külvilágról) és etikai vélekedéseink (jóról és rosszról) logikailag nem következnek végérvényesen semmi másból: de ettől még nem biztos, hogy el kell fogadnunk a szkeptikusok álláspontját. És bár a bizonyítás, valamint a levezetés Moore szerint sokszor el van zárva előlünk, ő mégsem vélte úgy, hogy ez alapján ilyen esetekben mindig a teljes tudatlanság nemkívánatos állapotában lennénk, ugyanis voksát a bizonyít(hat)atlan (a *common sense* által biztosított, illetve a közvetlen ismeretben meglévő) tudás lehetősége mellett tette le.

IRODALOM

- Bács Gábor 2003. Jó-e a nyitott kérdés érv? *Világosság*. 44/5–6. 117–121.
- Batuhan, Hüseyin 1971. Moore and the Problem of Philosophical Scepticism. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*. 9/1. 29–40.
- Frankena, William George 1937/1981. A naturalista hiba. Ford. Takács Ferenc. In Lónyai Mária (szerk.) *Tények és értékek*. Budapest, Gondolat. 136–159.
- Horkay Hörcher Ferenc 2008. Hume, Wittgenstein, bizonyosság és kultúra. In *ő Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás*. Budapest, L'Harmattan. 89–105.
- Huemer, Michael 2005. *Ethical Intuitionism*. New York, Palgrave Macmillan.
- Kelemen János 1984. *George Edward Moore*. Budapest, Kossuth.
- Lónyai Mária 1981. Utószó. In George Edward Moore: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*. Budapest, Magyar Helikon. 407–437.
- Mill, John Stuart 1980. *A szabadságról. Haszonelvűség*. Ford. Pap Mária. Budapest, Magyar Helikon.

²¹ Kelemen János ugyanerről szól, amikor valamivel félrevezetőbben így fogalmaz: „Moore – gondolkodói erőfeszítéseinek határaihoz érve – a szkepticizmus cáfolatában [...] addig a pontig jutott el, ameddig csak ellenfeleinek saját eszközeivel el lehetett jutni” (Kelemen 1984. 94).

- Moore, George Edward 1903/1981. *Principia Ethica*. I. fejezet: Az etika tárgya. Ford. Lónyai Mária. In Lónyai Mária (szerk.) *Tények és értékek*. Budapest, Gondolat. 51–105.
- Moore, George Edward 1903/2000. *Principia Ethica*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Moore, George Edward 1922. Hume's Philosophy. In uő *Philosophical Studies*. London, Kegan Paul. 147–167.
- Moore, George Edward 1953a. Hume's Theory. In uő *Some Main Problems of Philosophy*. London, George Allan and Unwin. 89–107.
- Moore, George Edward 1953b. Hume's Theory Examined. In uő *Some Main Problems of Philosophy*. London, George Allan and Unwin. 108–126.
- Moore, George Edward 1981a. A józan ész védelmében. Ford. Vámosi Pál. In George Edward Moore: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*. Budapest, Magyar Helikon. 61–115.
- Moore, George Edward 1981b. A külvilág bizonyítása. Ford. Vámosi Pál. In G. E. Moore: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*. Budapest, Magyar Helikon. 197–241.
- Paár Tamás 2012. Mire jó a nyitott kérdés argumentum? *Elpis*. 6/1. 106–121.
- Pigden, Charles R. 2007. Desiring to Desire: Russell, Lewis, and G. E. Moore. In Susana Nuccetelli – Gary Seay (szerk.) *Themes from G. E. Moore: New Essays in Epistemology and Ethics*. Oxford, Oxford University Press. 244–260.
- Pritchard, Duncan 2002. Resurrecting the Moorean Response to the Sceptic. *International Journal of Philosophical Studies*. 10/3. 283–307.
- Pryor, James 2004. What's Wrong with Moore's Argument? *Philosophical Issues*. 14/1. 349–378.
- Tőzsér János 2008. Általános bevezetés: a test-lélek probléma. In Ambrus Gergely – Demeter Tamás – Forrai Gábor – Tőzsér János (szerk.) *Elmefilozófia. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan. 9–136.